

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2022, 19: 84-118

**Mir Hamza Nigârî'nin Azerbaycan'dan Amasya'ya Göçen
Karakoyunlu ve Karapapak Azerbaycan Türklerinin Göç Süreçlerine
Etkisi: Sosyo-Tarih Perspektifinden Bir Değerlendirme***

Rıza KARABAĞ

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı

Ministry of Education

Amasya/ Turkey

rizakarabağ@gmail.com

orcid.org/0000-0001-6163-7812

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 5 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 12 Kasım / November 2022

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı/ Issue: 19

Sayfa /Page: 84-118

Atıf / Cite as: Karabağ, Rıza. "Mir Hamza Nigârî'nin Azerbaycan'dan Amasya'ya Göçen Karakoyunlu ve Karapapak Azerbaycan Türklerinin Göç Süreçlerine Etkisi: Sosyo-Tarih Perspektifinden Bir Değerlendirme [The Effect of Mir Hamza Nigari on the Migration Process of Karakoyunlu and Karapapak Azerbaijani Turks who migrated from Azerbaijan to Amasya: An Evaluation from the Perspective of Socio-History]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 19 (December 2022): 84-118

<https://doi.org/10.18498/amailad.1171278>

---

* Bu makale 17-19 Mayıs 2022 tarihleri arasında düzenlenen "5. Uluslararası Hamza Nigârî Sempozyumu" adlı programda sunulan ve yalnızca özeti yayınlanan "Mir Hamza Nigârî'nin Azerbaycan'dan Amasya'ya Göçen Karakoyunlu ve Karapapak Azerbaycan Türklerinin Göç Süreçlerine Etkisi: Sosyo-Tarih Perspektifinden Bir Değerlendirme" başlıklı tebliğin geliştirilip genişletilmesi ile oluşturulmuştur.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>.

The Effect of Mir Hamza Nigari on the Migration Process of Karakoyunlu and Karapapak Azerbaijani Turks who migrated from Azerbaijan to Amasya: An Evaluation from the Perspective of Socio-History

Abstract

Amasya is an important immigrant city where many religious and ethnic elements from different geographies migrated throughout its ancient history and where religious and cultural pluralism was experienced. One of the geographies where this city received a significant amount of immigration is the Caucasus. It has been seen that various Turkish tribes, Turkish crews, well-known personalities and especially mystics settled in Amasya and its surroundings from Khorasan, Khwarezm, Iran and mostly Azerbaijan geography, starting from 490/1097 A.H. One of the well-known Sufis who settled in this city is Mir Hamza Nigari, who migrated to Amasya in 1866. The known Turkish tribes are the Karakoyunlu Azerbaijani Turks and Karapapak Azerbaijani Turks who recognised this city and migrated through Nigari. Migration of Karakoyunlu-Karapapak Azerbaijani Turkish Crews from West/West Azerbaijan, their historical ancestral homeland, to Amasya and its surroundings started after 1880, intensified from 1890, reached its peak between 1896-1901, decreased after 1901 and gradually continued towards the end of the Second World War. In this context, the aim of the study is to trace the migration of the Karapapak-Karakoyunlu Azerbaijani Turks, who had to migrate from the historical West/West Azerbaijan geography to Anatolia, especially Amasya and its surroundings, and the reasons for their preference for the region; the aim is to reveal the role/effect of Mir Hamza Nigari within the motives in question.

The Caucasian peoples faced the danger of completely losing their independence, culture and beliefs when Tsarist Russia turned to the Caucasus from the 16th

century and started to implement its occupation and imperialist policies in the region. Against this danger, Gazavât/Muridism freedom struggle was started in the style of the Kuva-i Milliye units established in Anatolia under the leadership of the influential leaders of the wise men raised by the Halidiya branch of the Naqshbandi and the folk heroes of the region. Mir Hamza Nigari is one of the leaders of the Halidiya who took place in the Gazavât movement. In this context, the study is expected to realize Nigari and his followers taking part in the Gazavât movement of some Karakoyunlu and Karapapak Azerbaijani Turks and to give an opportunity to understand the issue of triggering-starting the migration to Amasya. As far as it can be researched, it is seen that there are almost no studies in the literature that reveal the place of Mir Hamza Nigari and the reasons for choosing the region among the reasons for the forced migration of Karakoyunlu-Karapapak Turkish crew from Azerbaijan to Amasya region. Therefore, it can be said that the study will make an original contribution to the field in this regard. The research was designed with a case study, which is one of the qualitative research methods. The sample of the study consists of twenty-four people over the age of 50 who are the children of those who migrated from the Kazakh-Borçalı-Dilican settlements of Garbi/Western Azerbaijan to the Amasya and Baku regions. Snowball (chain) sampling method was used to determine the participants. The data obtained through the semi-structured interview technique were analyzed with the descriptive method.

As a result of the research, it can be said that the ancestors of the Karakoyunlu-Karapapak Azerbaijani Turks, who migrated to Amasya, probably supported/participated in the Gazavât emancipation struggle of Nigârî in the Caucasus and Anatolia, together with the local people. However, it has been understood from the literature and the interviewees about the researched community that it is not possible to identify any group or person who participated in the Gazavât movement. Despite this, the struggle for emancipation caused Nigari to migrate to Amasya with his family, loved ones and adherents. In addition, it can be said that some Karakoyunlu-Karapapak Azerbaijani Turks started the migration to Amasya and its surroundings with Nigari's permission/authorization, and they chose Amasya, Nigari's last residence, as their final homeland because of their devotion to Nigari and their desire to live in the place where he lived. However, it is not claimed that all of these communities

who migrated to Amasya and its surroundings were followers, adherents or admirers of Nigari. When Nigari's followers visited him in Amasya as pioneers and returned to their homeland, they explained and introduced Amasya to the people of the region. In addition, the people of the region heard that the pioneers from their own region migrated to Amasya. In this way, the people of the region got to know Amasya and came to the conclusion that it was a suitable place to settle. The local people, who were already overwhelmed by the Russian occupation and imperialism, who were seeking freedom, who were not followers or adherents of Nigari, started to migrate to Amasya and its surroundings. Finally, Mir Hamza Nigari's migration to Anatolia and settling in Amasya triggered the migration of Karakoyunlu-Karapapak Azerbaijani Turks to the Amasya region and caused them to prefer Amasya and its surroundings for their homeland.

Keywords: Sociology of Religion, Forced migration, Gazavât/Muridism, Mir Hamza Nigârî, Karakoyunlu and Karapapak Azerbaijani Turks

Mir Hamza Nigârî'nin Azerbaycan'dan Amasya'ya Göçen Karakoyunlu ve Karapapak Azerbaycan Türklerinin Göç Süreçlerine Etkisi: Sosyo-Tarih Perspektifinden Bir Değerlendirme

Öz

Amasya, kadim tarihi boyunca farklı coğrafyalardan birçok dini ve etnik unsurun göç ettiği, dini ve kültürel çoğulculuğun yaşandığı önemli bir muhacir şehridir. Bu şehrin önemli miktarda göç aldığı coğrafyalardan biri de Kafkasya'dır. H. 490/1097'den itibaren Horasan, Hârezm, İran ve büyük oranda Azerbaycan coğrafyasından Amasya ve çevresine çeşitli Türk obalarının, Türk tayfalarının, tanınmış şahsiyetlerin ve özellikle mutasavvıfların yerleştiği görülmüştür. Bu şehre yerleşen tanınmış mutasavvıflardan biri de 1866'da Amasya'ya hicret eden Mir Hamza Nigârî'dir. Bilinen Türk obaları ise Nigârî vasıtasıyla bu şehri tanıyan ve göç eden Karakoyunlu Azerbaycan Türkleri ve Karapapak Azerbaycan Türkleridir. Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türk Tayfalarının tarihi ata yurtları olan Batı/Garbi Azerbaycan'dan Amasya ve çevresine göçleri 1880 yılından sonra başlamış, 1890'dan itibaren yoğunlaşmış, 1896-1901 arasında zirveye ulaşmış, 1901'den sonra azalarak, peyderpey İkinci Dünya Savaşı yılları sonuna kadar sürmüştür. Bu bağlamda çalışmanın amacı, tarihi Batı/Garbi

Azerbaycan coğrafyasından Anadolu'ya, özellikle Amasya ve çevresine göç etmek zorunda kalan Karapapak-Karakoyunlu Azerbaycan Türklerinin bu bölgeye göçünün ve yurtlanmak için bölgeyi tercih nedenlerinin izini sürmek; söz konusu saikler içinde, Mir Hamza Nigârî'nin rolünü/etkisini ortaya koymaktır.

Çarlık Rusya'nın 16. asırdan itibaren Kafkasya'ya yönelip, bölgede işgal ve emperyalist politikalarını uygulamaya başlaması üzerine Kafkas halkları bağımsızlıklarını, kültürlerini ve inançlarını tümüyle yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bu tehlikeye karşı Nakşibendiliğin Hâlidîyye kolunun yetiştirdiği kâmil insanların nüfuzlu liderleri ve bölgenin halk kahramanları liderliğinde Anadolu'da kurulan Kuva-i Milliye birlikleri tarzında Gazavât/Mürîdizm özgürlük/azatlık mücadelesi başlatılmıştır. Mir Hamza Nigârî de Gazavât hareketinde yerini alan Hâlidîyye liderlerinden biridir. Bu çerçevede çalışmadan, Nigârî'nin ve bağlılarının, bir kısım Karakoyunlu ve Karapapak Azerbaycan Türklerinin Gazavât hareketinde yerini alması ve hareketin Amasya'ya göçü tetiklemesi-başlatması hususunu anlama fırsatı vermesi beklenmektedir. Araştırılabildiği kadarıyla alanyazında, Azerbaycan coğrafyasından Amasya bölgesine yapılan Karakoyunlu-Karapapak Türk Tayfalarının zorunlu göç nedenleri arasında Mir Hamza Nigârî'nin yerini ve bölgeyi tercih sebeplerini ortaya koyan çalışmaların hemen hemen yok denebilecek boyutta olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çalışmanın, bu hususta alana özgün boyutta bir katkı sağlayacağı söylenebilir.

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması ile desenlenmiştir. Çalışmanın örneklemini, Garbi/Batı Azerbaycan'ın Kazak-Borçalı-Dilican yerleşim birimleri ve çevresinden Amasya ve Bakü bölgesine göç edenlerin çocukları olan 50 yaş üstü yirmi dört kişi oluşturmaktadır. Katılımcıların belirlenmesinde kartopu (zincir) örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği yoluyla elde edilen veriler betimsel yöntemle analiz edilmiştir.

Araştırma sonucunda, Nigârî'nin Kafkasya'da ve Anadolu'da verdiği Gazavât özgürlük/azatlık mücadelesine Amasya'ya göçen Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türklerinin atalarının, muhtemelen yöre halkı ile birlikte destek verdikleri/katıldıkları söylenebilir. Ancak alanyazından ve görüşme yapılan kişilerden söz konusu araştırılan topluluk hakkında, Gazavât hareketine katılmış herhangi bir grup veya kişi ismi tespit etmenin mümkün olmadığı anlaşılmıştır.

Buna rağmen azatlık mücadelesi, Nigârî'nin ailesi, sevenleri ve bağlılarıyla birlikte Amasya'ya göç etmesine neden olmuştur. Ayrıca Nigârî'ye bağlılığı ve müridi olmalarından ötürü onun yaşadığı yerde yaşamak istemeleri nedeniyle bir kısım Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türkünün Nigârî'nin izni/icazeti ile Amasya ve çevresine göçü başlattıkları, Nigârî'nin de son ikametgâhı olan Amasya'yı nihai yurtları olarak seçtikleri söylenebilir. Ancak Amasya ve çevresine göç eden bu toplulukların tamamının Nigârî'nin müridi, bağlıları veya sevenleri olduğu iddia edilmemektedir. Nigârî'nin mürit ve bağlıları, öncü olarak Amasya'da kendisini ziyaret edip yurtlarına döndüklerinde, Amasya'yı bölge halkına anlatmışlar, tanıtmışlardır. Ayrıca bölge halkı, kendi bölgesinden olan bu öncülerin Amasya'ya göç ettiklerini duymuştur. Bu şekilde bölge halkı Amasya'yı tanımış ve yurtlanmak için elverişli bir yer olduğuna kanaat getirmiştir. Zaten Rus işgal ve emperyalizminden bunalan ve özgürlük/azatlık arayan, Nigârî'nin müridi ve bağlıları olmayan yöre halkı da Amasya ve çevresine göç etmeye başlamıştır. Nihayetinde Mir Hamza Nigârî'nin Anadolu'ya hicret ederek Amasya'ya yerleşmesi, Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türklerinin Amasya bölgesine göçünü tetiklemiş ve yurtlanmak için Amasya ve çevresini tercih etmelerine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Zorunlu göç, Gazavât/Müridizm, Mir Hamza Nigârî, Karakoyunlu ve Karapapak Azerbaycan Türkleri.

Giriş

Klişe deyimi ile “tek millet iki devlet” olan Türkiye ile Azerbaycan arasında çok güçlü kültürel, etnik ve tarihi bağlar mevcuttur. İki toplum arasında bilinen ve kabullenilen, kültür ve medeniyetimizin esasını meydana getiren tarihi kişilikler bulunmaktadır. Çok sevilmiş ve her iki topluluk tarafından benimsenmiş olan bu kişilerden en meşhurları olarak Dede Korkut, Yunus Emre, Fuzuli, Nasreddin Hoca, Köroğlu gibi isimler sayılabilir. Bu şahsiyetler arasına 19. yüzyılda Azerbaycan coğrafyasından Anadolu'ya ve son ikametgâhı olan Amasya'ya hicret eden mutasavvıf ve şair kişiliğiyle bilinen Seyyid Mir Hamza Nigârî Karabağ'ı de ilâve etmek gerekir.

Alanyazın incelendiğinde H. 490/1097'den itibaren Horasan, Hârezm, İran ve büyük oranda Azerbaycan coğrafyasından Amasya bölgesine çeşitli Türk obalarının, tayfalarının, tanınmış şahsiyetlerin ve özellikle mutasavvıfların yerleştiği görülmüştür. Bu yurtlanmalar Amasya bölgesinin, Azerbaycan Türkleri arasında bilinmesini/tercih edilmesini sağlamıştır. Amasya bölgesinde, Azerbaycan Türk obalarından ve bilinen şahsiyetlerden oluşan önemli bir Azerbaycan Türk nüfusu oluşmuştur. Bilinen şahsiyetlere örnek vermek gerekirse: Kubalı Şeyh, Cemâleddin Hüseyin b. Muhammed el-Fergânî el-Kubâvî, Eş-Şeyh Alâeddin Ali Şirvânî (ö. 1398) sayılabilir. Özellikle de 1827'de Amasya'ya hicret ederek, Amasya'da yurtlanan İsmail Sirâceddin Şirvânî, ailesi, müritleri ve bağlıları, bölgede Azerbaycan Türk nüfusunun artmasında etkili olmuştur. (Yasar, 1986, 1/15, 39, 126, 157, 207, 228, 263, 285-286; Altunbaş, 2004, 567; Ayar ve Özel, 2014, 193-194). Söz konusu mutasavvıfların, ailelerinin, müritlerinin, bağlılarının yanı sıra; göç edilen bölgelerdeki diğer ahali arasında da Amasya bölgesinin tanınması sağlanmıştır. Böylece Amasya bölgesi Azerbaycan coğrafyasından göç edenler için bir çekim ve cazibe merkezi haline gelmiş, bölgede göç yoğunluğu artmıştır.

Ruslar tarafından, Karabağ'da Müridizm'i yayma kapsamında faaliyetler yürüttüğü münasebetiyle Mir Hamza Nigârî'nin yakalanıp sürgün edilmesi hükmü verilmiştir. Nigârî'de bölgeden kaçarak Kazak bölgesine sığınmıştır. Bölgede bir yıl kalmıştır. Kazak, Dilican, Borçalı bölgesinde Nakşibendilik ve Gazavât tebliği yapmıştır. (İstanbuli, 2007, 101-102; Umudlu, 2007, 101-102; Özkılınç (Özkılınç), 2013, 39, 66-67; Öroğul, 2018, 313). Kazak Kazası Dilican Nahiyesi Karakoyunlu Deresi bölgesinde yurtlanan Karakoyunlu Azerbaycan Türk Tayfalarından ve Kazak, Borçalı bölgesinde yurtlanan Karapapak Azerbaycan Türk Tayfalarından epeyce müridi, bağlıları ve sevenleri olmuştur. Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra gizlice 1866'da ailesi ve bağlılarıyla beraber Amasya'ya hicret etmek mecburiyetinde kalmıştır. (Öroğul, 2018, 313-314; Yasar, 2013, 9/109). Karakoyunlu Azerbaycan Türk Tayfalarının Amasya bölgesine göçlerinin de 1880 yılından sonra başladığı, 1890'dan itibaren

yoğunlaştığı, 1896-1901 arasında zirveye ulaştığı, 1901'den sonra azalarak, peyderpey İkinci Dünya Savaşı yılları sonuna kadar sürdüğü bilinmektedir. (Karabağ, 2021, 49, 53, 63-65). Hem ata yurtları olan Kazak-Borçalı bölgesinde hem de göç ederek yerleştikleri Amasya bölgesinde Karakoyunlu Azerbaycan Türk Tayfalarıyla iç içe yaşayan Karapapak Azerbaycan Türk Tayfalarının göçlerinin de Karakoyunlu Azerbaycan Türk Tayfalarının göçlerinin yaşandığı dönemlerde gerçekleştiği ifade edilmektedir. (Karabağ, 2021, 63-65; Kayıhan, Güngör, Yıldırım, vd., Kişisel Görüşme, Temmuz 2019; Haziran 2022).

Yukarıda bahsedilen hususlar sonucunda Amasya bölgesinde yurtlanan Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türk Tayfalarının Anadolu'ya zorunlu göçüne ve yurtlanmak için Amasya bölgesini tercih etmesine neden olan sebepler arasına; Azerbaycan coğrafyasından Amasya'ya göçen Türk obalarının, meşhur şahsiyetlerin, tanınmış mutasavvıfların ve özellikle bu mutasavvıflardan Mir Hamza Nigârî'nin ailesi, müritleri ve bağlılarının rolü var mıdır? Eğer varsa bu rol ne orandadır? Nigârî'nin, Anadolu'ya hicretine neden olan Ruslara karşı verdiği Gazavât azatlık hareketinde araştırma grubunun ataları, onun ile beraber mücadele etmiş midir? Bu gibi sorulara çözüm arama amacı zemininde yoğunlaşan çalışmanın sosyolojik bakış açısından konunun araştırılması, çalışmanın problemini teşkil etmektedir. Bu konu araştırılırken, Mir Hamza Nigârî'nin Anadolu'ya hicreti, Amasya bölgesine yerleşmesi zemininde kısa hayat hikâyesi, hicretine neden olan Ruslara karşı verdiği Gazavât azatlık hareketindeki rolü, etkinliği ve bu harekette araştırma grubunun onun ile beraber mücadele edip-etmediği tetkik edilecektir. Ayrıca araştırma grubunun Anadolu'ya göçlerinde ve yurtlanmak için Amasya bölgesini tercih etmelerinde Nigârî'nin rolünün, ilerleyen bölümlerde konu olarak irdelenmeye çalışılacağı söylenebilir. Araştırmanın önemine ve alana yaptığı katkıya değinildikten sonra, Mir Hamza Nigârî'nin Anadolu'ya hicreti, Amasya bölgesine yerleşmesi zemininde kısa hayat hikâyesi ile konuya devam edilecektir.

Türkiye ile Azerbaycan arasında çok güçlü kültürel, etnik ve tarihi bağlar mevcuttur. Kardeş ülkeler arasındaki bağların güçlenerek devam

etmesinde, her ki toplum tarafından da bilinen ve kabullenilen tarihi kişiliklerin katkısını sunmak önem arz etmektedir. Azerbaycan coğrafyasından Anadolu coğrafyasına, özellikle de Amasya bölgesine yapılan göçlerin tarihsel sürecini betimlemek, Anadolu Kurtuluş Savaşında Osmanlı ordusunun hükümsüz kılındığı zeminde, Anadolu Türk halkı tarafından bölgesel bir şekilde teşkil edilen Kuva-i Milliye birlikleri tarzında şekillenen Kafkas Gazavât azatlık hareketinde Mir Hamza Nigârî'nin ve bağlularının rolünün ortaya konulması önemlidir. Ayrıca söz konusu azatlık hareketinde Azerbaycan ve Anadolu coğrafyasındaki bölge halkının ve Karakoyunlu-Karapapak Türk Tayfalarının rolünün ve Anadolu'ya hicretlerine sebep olma hususunun araştırılması mühimdir. Bilhassa Karakoyunlu-Karapapak Türk Tayfalarının yurtlanmak için Amasya bölgesine hicret nedenleri arasında Mir Hamza Nigârî'nin payının ve göç kararı alınmasındaki icazetinin aydınlatılması açısından yararlı olabileceği ifade edilebilir. Bu bağlamda ifade edilen hususların araştırılarak ortaya konulması yönünden çalışmanın alana katkı yapması beklenmektedir. Kaldı ki söz konusu hususlarda alanyazında yapılan çalışmaların ne kadar yeterli olduğu tartışılabilir. Araştırılabildiği kadarıyla alanyazında, Azerbaycan coğrafyasından Amasya bölgesine yapılan Karakoyunlu-Karapapak Türk Tayfalarının zorunlu göç nedenleri arasında Mir Hamza Nigârî'nin yerini ve bölgeyi tercih sebeplerini ortaya koyan çalışmaların hemen hemen yok denebilecek boyutta olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çalışmanın bu hususta alana özgün boyutta bir katkı yapabileceği söylenebilir.

1. Mir Hamza Nigârî'nin Anadolu'ya Hicreti, Amasya Bölgesine Yerleşmesi Zemininde Kısa Hayat Hikâyesi

Kaynakların farklı tarihler sunması dolayısıyla Nigârî'nin doğumu konusunda kesin bir tarih verilememektedir. Seksen yaşını geçmiş olarak vefat ettiği temel alındığında onun, muhtemelen 1805'te¹ Karabağ'ın

¹ Bazı kaynaklarda doğumu 1797, 1798 olarak kaydedilmektedir. bk. Azərbycan Milli Elmlər Akademiyası M. Füzuli Adına Əlyazmalar İnstitutu (AMEA), *Mir Həmzə Seyid Nigari Divan* (Bakı: Elm və Təhsil, 2010), 4; Mirzadə Mustafa Fəhreddin Ağabəli, *Hüma-yi arş-Qarabağlı Şeyx Həmzə Nigârî'nin Mənakıbnâməsi*, haz. Mehmet Rıhtım. Azerbaycan

Perküşad/Bergüşat kasabasının Cicimli/Çejimli/Cijimli köyünde dünyaya geldiği söylenebilir. Babası Emir Paşa, Nigârî dokuz aylıkken şehit edilmiş, onu annesi “Kız Hanım” olarak da bilinen Hayrunnisa Hanım büyütüştür. Nigârî, on beş yaşına kadar hayatını oyun ve eğlence içerisinde geçirmiştir. Manevi terbiyesi hususunda gayret eden, eğitim ve öğretimi için çalışan annesinin ilme yönelmesi konusundaki sitem dolu uyarısı üzerine, Karakaş’ta meskûn olan Mahmud Efendi’nin derslerine katılmıştır. Birkaç sene sonra da Şeki kasabası Dehne köyünde yaşayan Şikest Abdullah Efendi’den ders almıştır. İlimde ileri bir seviyeye yükselen Nigârî, devrin ileri gelen âlimlerinden biri olmuş ve ilmî anlamda üstün bir seviyeye ulaşmıştır. Dokuz yaşında, rüyasında Karabağ hanedanından “Nigâr Hanım” isimli bir kadını görmüştür. On yıl sonra ilim yolundaki bir seyahati sırasında Nigâr Hanım ile karşılaşmış ve ona ilahi bir aşk ile bağlanmıştır. Ağdam Terter’deki Karakaş köyünde ilim tahsil ederken ondan çok yardım görmüştür. (AMEA, 2010, 3-4; Ağabali, 2015, 43, 49-50; Kafkasyalı, 2002, 205; Köçerli, 2005, 2/151-152; Bilgin, 2007, 85).

Mir Hamza Nigârî, dinî ilimlerde söz sahibi olup, belirli bir aşamayı kat ettikten sonra maneviyata meyletmiştir. Bu maksat ile devrin tanınmış mutasavvıfı Mevlâna Hâlid-i Bağdadî’den (ö.1242-1243/1827) manevî bir eğitim alma isteğiyle Harput’a gitmiştir. Fakat Bağdadî’nin vefatını öğrenince onun halifelerinden olan ve Sivas’ta bu görevi sürdüren İsmail Şirvânî’ye bağlanmıştır. Hac görevini yaptıktan bir yıl sonra Şirvânî’den hilâfet alarak memleketi Berde ve Bergüşad’a dönmüş, Şirvânî’nin görevini devam ettiren en meşhur halifesi olmuştur. Burada hem Nakşibendilik tebliği yapmış hem de Ruslar’a karşı verilen bağımsızlık/azatlık hareketinde ön saflarda mücadele etmiştir. (İbnülemin, 1969, 2/1200; Çınar, 2008, 405; Kafkasyalı, 2002, 205; Köçerli, 2005, 2/151; AMEA, 2010, 4-5; Ağabali, 2015, 48-51, 70-71, 76).

Türkçesine çev. Færidæ Əliyeva (Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu, 2015), 43.

Mir Hamza Nigârî, tasavvufî anlayışını Anadolu coğrafyasının tamamına tebliğ etmek görevi üstlenmiş, bu maksatla üç sene Erzurum'da kalarak faaliyetlerini sürdürmüştür. İstanbul'a yaptığı bir ziyarette de aynı amaca yönelik tebliğ etme fırsatı bulmuştur. Sonra Amasya'ya yerleşmiş ve bu bölgede etkili tebliğde bulunmuştur. Bölgedeki faaliyetleri bazı kesimleri rahatsız etmiş, Osmanlı Payitahtının emriyle Harput'a gönderilmiştir. Vefat ettiği Harput'ta da tebliğ faaliyetlerine devam etmiş ve kendisine bağlılar edinmiştir. Harput'ta 17 Muharrem 1304/16 Ekim 1886'da vefat etmiştir. Vasiyeti doğrultusunda naaşı sevenleri tarafından Amasya'ya götürülmüş ve buraya defnedilmiştir. (İbnülemin, 1969, 2/1201; Kafkasyalı, 2002, 2005; AMEA, 2010, 7-8; Ağabali, 2015, 82-87, 241-246, 256-257; Olcay, 2017, 130).

2. İsmail Siraceddin Şirvânî ve Müridizm

Mir Hamza Nigârî'nin tasavvufî alandaki müşidi İsmail Siraceddin Şirvânî, dünyevi ilimleri tahsil ettikten sonra manevî alanda merhale kat etmek için Abdullah ed-Dihlevî'yi (ö.1227-1228/1813) müşid edinmek isterken, manevî bir işaretle Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî'ye bağlanmıştır. Bağdâdî'den hilâfet aldıktan sonra memleketi Şirvan'a halife tayin edilmiştir. Dokuz yıl memleketinde halkın yoğun ilgisi zemininde manevî tebliğ faaliyetlerinde bulunmuştur. Şirvan'ın Ruslar tarafından işgali üzerine Ahıska'ya, buradan Amasya'ya hicret etmiştir. Amasya'da dört yıllık ikametinden sonra Sivas'a gitmiş, burada dokuz yıl kaldıktan sonra tekrar Amasya'ya dönmüştür. Son ikametgâhı olan Amasya'da 1853 yılında vefat etmiştir. (İbnülemin, 1982, 1/436; Özkılınç, 2013, 34; Rıhtım – Xəlilli, 2011, 57, 63, 67, 69, 71-74; Olcay, 2002, 45).

İsmail Siraceddin Şirvânî'nin öncülüğünü yaptığı ve fetvasını verdiği "Gazavât/Müridizm Azatlık Hareketi", Rusya'nın Kafkasya coğrafyasındaki işgal, sömürge, asimilasyon ve soykırım politikalarını uygulamaya başlaması üzerine Kafkas halkları tarafından verilmiş olan direniş destanının adıdır. Bu dini-politik mücadelede mürit ve dervişlerin sayısı çok fazla olduğu için Ruslar "Müridizm" olarak isimlendirmiştir. Bölge halkı ve kahramanları tarafından "Gazavât" adıyla anılagelmiştir. Rus emperyalizmine karşı direnişi Nakşibendiliğin Hâlidîye kolu şeyhleri

organize etmiş ve sürdürmüşlerdir. Bunun yanında mücadeleyi, esareti ve emperyalizmi kabullenemeyen tarikat mensubu olsun ya da olmasın yöre halkı da desteklemiş ve direnişe katılmıştır. Tarikattaki mürşide sıkı itaat/bağlılık öğretisi, mücadeleye ayrı bir disiplin katmıştır. (Özkılınç, 2013, 36-37, Temizkan, 2010, 85-87; Uludağ, 2006, 50).

Kafkas halkları, Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla güç şartlar altına sokulmuş ve durumları unutulmuştu. Daha sonra gerçekleşecek olan Türkmençay antlaşması ile Türkmençay'ın kuzeyinde kalan Kafkas coğrafyasının tamamı ve bölge halkları Rus egemenliğine girmişti. Tüm bunlara mukavemet edecek milli bir ordu da bulunmuyordu. Bu çerçevede söz konusu sebepler, bağımsızlık/azatlık için bölge halklarının (Anadolu kuruluş hareketindeki Kuva-i Milliye tarzı, benzeri) harekete geçmesine neden olmuştur. Yaklaşık bir asır devam edecek olan hareket süreci, ilk olarak İmam Mansur'un Rus Emperyalizmi'ne karşı cihat ilân etmesiyle başlamıştır. Cihat, İmam Mansur'un liderliğinde takriben dokuz yıl devam etmiştir. İmam Mansur, Çeçenistan'dan Kumuk bozkırlarına kadar tüm Kuzey Kafkasya'nın birliğini sağlamıştır. Ama 1791 yılında esir düşmesi, iki sene sonra da vefat etmesi nedeniyle Gazavât Azatlık Hareketi kesintiye uğramıştır. (Bennigsen - Lemercier-Quellejey, 1988, 94-95; Uludağ, 2006, 50).

Uzun yıllar ara verildikten sonra Gazavât, İsmail Siraceddin Şirvânî ve müritleri tarafından yeniden canlandırılmıştır. Has Muhammed ve Şirvânî'den icazet alan Muhammed Ferağî/Yerağî, hareketin kaybettiği etkinliğini yeniden kazanması zemininde fikri ve felsefî yönden önemli katkılarda bulunmuştur. Ferağî/Yerağî'nin halifesi olarak Kafkasya'da imam seçilen Gazi Muhammed'in de bu coğrafyanın bağımsızlık mücadelesine etkin katkısı olmuştur. (Özkılınç, 2013, 37; Temizkan, 2010, 87; AMEA, 2010, 6; Bennigsen - Lemercier-Quellejey, 1988, 95-96; Rıhtım – Xəlilli, 2011, 67).

Gazi Muhammed'den sonra imam seçilen İmam Hamzat, köy köy, gezerek Gazavât konusunda, halkı bilinçlendirerek mücadeleye hazırlamıştır. Ondan sonra hareketin yükümlülüğünü alan Şeyh Şamil, Gazavât'ı zirveye taşımış, uzun mücadelelerden sonra Gunup

savunmasında çeşitli sebeplerden dolayı teslim olması ile mücadelesi sona ermiştir. (Uludağ, 2006, 50-51; AMEA, 2010, 6).

Gazavât Azatlık Hareketi, Rus hegemonyasına ve emperyalizmine karşı verilen dini, milli ve kültürel azatlık/özgürlük, bağımsızlık ve vatan mücadelesi şeklinde betimlenebilir. Yerkürenin en stratejik yerlerinden biri olan Kafkasya'da, harekete adını veren sûfîlerin liderliğinde gerçekleşen bu direniş hareketinin verdiği en önemli mesaj; ahiret âlemini elde etmek için dünya hayatına da çok önem verilmesinin gerekliliğidir. Bu bakış açısı sûfîlerin dünya hayatını da önemseyişinin en güzel misallerinden biridir. Bu mücadeleleri ile zillet ve esaret altında yaşamak yerine insan onuruna yakışan hür bir hayatı seçtiklerini ve bunun savaşımını verdiklerini göstermişlerdir. Bu amaç uğrunda Hz. Peygamber (s.a.v)'in örnekliliği zemininde sürgün, hicret ve hatta ölümü göze alarak şanlı bir mücadele örneği sergiledikleri ifade edilebilir.

Bu kutlu hareketin temsilcilerinden biri de araştırmaya konu olan Mir Hamza Nigârî'dir. Nigârî, Kafkasya ve Doğu Anadolu'da Rus emperyalizmine karşı mücadelesiyle tanınmıştır. O, Kırım Harbi sırasında Rusların Anadolu'daki işgalini Erzurum'a kadar sürdürmesi üzerine müritleri, bağlıları ve sevenleri ile birlikte gönüllü bir birlik oluşturarak, Osmanlı Ordusuna katılmış ve takriben üç yıl bu cephede (Doğu Cephesi) savaşmıştır. Bu durum, Nigârî'nin Kafkas halklarına özgü Gazavât hareketini, Anadolu'da da sürdürmesinin göstergesidir. Onun bu mücadelesi, Şeyhi İsmail Siracettin Şirvânî, Şeyh Şamil ve hareketin diğer liderleri gibi; özgürlüğü, bağımsızlık aşkını, vatan ve millet-ümme sevgisini ortaya koymasından çok önemlidir. Bu bakımdan Nigârî'nin Gazavât mücadelesini daha detaylı anlatmak önem arz etmektedir. (Kafkasyalı, 2002, 205; İbnülemin, 1969, 2/1200; AMEA, 2010, 6; Özkılınç, 2013, 4-48).

3. Mir Hamza Nigârî ve Gazavât/Müridizm

Çarlık Rusya, Kafkas ve Azerbaycan coğrafyasında emperyalizm politikalarını uygulamaya engel olarak, bölgenin nüfuzlu âlim ve mürşitlerini potansiyel bir tehlike olarak görüyordu. Zira onların halk üzerinde çok etkili olduklarını biliyordu. Söz konusu nedenlerle onları,

çeşitli bahaneler ileri sürerek, tutuklayıp hapse veya Sibiryâ'ya sürgüne gönderiyordu. Çar yönetimi tarafından, Gazavât/Müridizm hareketine "Cihat" fetvasını veren ve halifeleri vasıtasıyla mücadeleyi organize eden İsmail Siraceddin Şirvânî hakkında da böyle bir karar alınmıştı. Bu karar neticesinde Şirvânî Ahıska'ya, buradan da Amasya'ya hicret etmek mecburiyetinde kalmıştı. (AMEA, 2010, 6; Rıhtım – Xəlilli, 2011, 67, 73-74). Aynı durumu İsmail Şirvânî halifesi Mir Hamza Nigârî de yaşayacaktır.

Mir Hamza Nigârî, hac ziyareti dönüşünde Şirvânî'den hilafetini elde eder. Şirvânî tarafından doğum yeri olan Karabağ bölgesinde ve özellikle Bergüşat ve çevresinde tarikatın öğretisini yaymak için görevlendirilir. Böylece 1840-1841'inci yıllarda yeniden doğduğu köyü olan Ciciimli'ye döner. Hem dünyevi ve hem de tarikat eğitimi-öğretimi vermesiyle Karabağ bölgesinde ünü yayılır. İdarecileri, bilginleri ve halkı etkiler. Binlercesini kendine bağlar. Onun aksiyoner kişiliği zemininde, Rus emperyalizmine karşı mürşidinden ve Nakşibendi/Hâlidiye kolunun sürdürdüğü Gazavât hareketinden tevarüs eden faaliyetlerini de gizli den gizliye yöreye taşır. Nigârî'nin söz konusu ünü ve faaliyetlerinden, halk üzerindeki etkisinden rahatsız olan; Şeyh Şamil direniş tecrübesinden de ders alan Ruslar, sıkı tedbirlere başvurarak onu takibe alır. (Ağabali, 2015, 51-52, 70; AMEA, 2010, 6).

Nigârî ve diğer bazı ileri gelen kişiler, Kafkas ve Azerbaycan coğrafyasının Rus hegemonyasından kurtuluşu için çareler aramaktadır. Bu bağlamda Şuşa'da; Karabağ'dan kendisinin, Şeki'den Ahmet Efendi'nin ve Dağıstan Lezgi hanedanlığından Hasan Han'ın katıldığı bir toplantı düzenlenir. Toplantıda: Hristiyan bir idarenin yönetiminde yaşamamanın, Yahudi ve Hristiyanları dost edinmenin (Kur'ân-ı Kerîm Meâli, 2011, el-Maide 5/51) kabullenilemeyeceği kararına varılır. Bu çerçevede Osmanlı ile Ruslar arasında bir çatışma çıktığı zaman, Karabağ'da Nigârî, Şeki'de Ahmet Efendi ve Dağıstan'da Hasan Han liderliğinde isyan başlatılacağı kararı alınır. Bu hususta Kars mutasarrıfına imzalı mektup yazılır. Mektubu götüren Nigârî'nin iki müridi (Molla Resul ve Abdürrahim), Ruslara ihbar edilmesi sonucunda Revan'da yakalanır. Bu olay üzerine ve Karabağ'da Müridizm'i yaydığı,

Şeyh Şamil'in taraftarı olduğu gibi gerekçelerle Rus yönetimi tarafından yakalanıp sürgün edilmesine karar verilir. Nigârî, yakalanması için Rus görevlileri tarafından sürekli takibe alınır. Rus yönetiminin söz konusu kararları üzerine Nigârî, bölgedeki akrabaları, müritleri ve bağlılarının (Sefer Bey gibi) yardımını alarak yer değiştirmek suretiyle devamlı gizlenir. (Ağabali, 2015, 70-73).

Rusların sürekli takibi ve yer değiştirme sonucunda Nigârî, bir süre Kubatlı'da ve Kazak bölgesinde kalır. Kazak bölgesinde, Kazak kazasının Hanlıklar köyünde, aynı ideali paylaştığı dostu olan Allahyar Ağa Dilbazi'de bir yıl misafir olarak kalır. Kazak-Borçalı ve Kazak-Dilican bölgelerinde Nakşibendîlik tebliği yapar. (İstanbuli, 2007, 101-102; AMEA, 2010, 5; Umudlu, 2007, 101-102; Özkılınç, 2013, 39, 66-67; Öroğul, 2018, 313). Bu nazariye atadığı Dilbazi ailesi (Allahyar Ağa Dilbazi, Allahyar'ın oğlu Hacı Rahim Ağa Dilbazi ve Hacı Rahim Ağa Dilbazi'nin oğlu Cemal Ağa Dilbazi) ve Kazah Aslanbeyli Köyünden Hacı Mahmut Efendi ardıçları tarafından sürdürülür. (Umudlu, 2007, 101-102). Bölgenin Kazak ve Kazak-Borçalı kısımları Azerbaycan Karapapak Türk Terekemelerinin, Kazak-Dilican bölgesi ve Dilican Karakoyunlu Deresi yöresi ise Karapapak ve Karakoyunlu Azerbaycan Türk Tayfalarının yoğunlukta yurtlandığı bölgelerdir. Nigârî, bu bölgelerde yaşayan Azerbaycan Karapapak ve Karakoyunlu Türk Tayfalarından bir hayli mürit ve bağlılar edinmiştir.

Nigârî, Rusların sıkı takipleri sonucunda Azerbaycan coğrafyasında kalamayacağını anladığından dolayı Güney Azerbaycan-İran üzerinden Anadolu'ya geçmeye karar verir. Önce gizlice Güney Azerbaycan-İran'a geçer. Bölgenin Culfa, Tebriz, Hoy, Salmas ve Rumiye kentlerinde kalır. Fakat İran yönetiminin tutuklama ve Rus yönetimine teslim etme girişimleri dolayısıyla; çevresinin Osmanlı'da bulunması ve Kırım Savaşının çıkması nedeniyle 1853'de Doğubayazıt'tan Kars-Erzurum'a (Anadolu'ya) geçer. (Ağabali, 2015, 76; Özkılınç, 2013, 46).

Kırım Savaşı esnasında (1853-1856) müritleri, bağlıları ve sevenlerinden oluşan gönüllü bir birlik kurarak, Osmanlı ordusu saflarında; 4. Orduya bağlı "Kafkasya Soylularından Oluşan Kafkasya

Gönüllü Süvari Alayı'nın komutasından sorumlu olarak savaşıır. (Ağabali, 2015, 77). Bu teşebbüs, yiğit ve aksiyoner bir kişiliğe sahip olan Nigârî'nin, mürşidi İsmail Siraceddin Şirvânî, Gazavâtı zirveye taşıyan Şeyh Şamil ve diğer Halidî şeyh ve müritleri gibi azat ve bağımsız bir vatan uğrunda canını ortaya koyduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Nigârî, sonraki yıllarda çeşitli nedenler ile (sağlık durumu gibi) kendisinin bizzat katılmadığı Gazavât cihat hareketine müritleri ve bağlılarını organize edip göndererek desteğini vermiştir. Zira 93 harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında, Rusların Erzurum'a kadar ilerlemesi üzerine Osmanlı yönetimi tarafından müritleriyle beraber savaşa destek vermesi istenir. Nigârî sağlık durumunu gerekçe göstererek Osmanlı yönetimine kendisinin yerine, Şeyh Şamil'in oğlunun görevlendirilmesini önermiştir. Böylece kendisi katılmasa da müritlerinin ve bağlılarının Şeyh Şamil'in oğlunun komutasında Osmanlı Ordusu saflarında Ruslara karşı savaşmasını sağlamıştır. (Altunbaş, 2004, 2/566).

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yönteminden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması; fert, kurum, grup, ortam çalışmalarında bilimsel soruların cevaplarının araştırılmasında ve belirli bir duruma ilişkin sonuçlar çıkarılmasında önemli bir yaklaşımdır. Bir veya birden fazla olayın, durumun, ortamın veya birbirine bağlı sistemlerin ve kategorilerin derinlemesine araştırıldığı bir desendir. (Yıldırım ve Şimşek, 2005, 77).

4.1. Çalışma Grubu

Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türk Tayfalarının Anadolu'ya göçünde ve yurtlanmak için Amasya bölgesini tercih etmesinde Nigârî'nin etkisi hususunda bilgi sahibi kişiler, araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Araştırmanın katılımcıları, Amasya ve Bakü bölgesine göç edenlerin çocukları olan yirmi dört kişidir. Katılımcıların belirlenmesinde kartopu (zincir) örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kartopu (zincir) örnekleme, araştırma konusuyla ilgili en

çok bilgi sahibi kişiler örnekleme alınır. Araştırma problemiyle ilgili zengin bilgi kaynağı olabilecek kişi veya durumların tespit edilmesinde kartopu örnekleme yönteminin etkili olduğu ifade edilebilir. Amaç, daha zengin bilgi kaynağına erişmektir. (Glesne, 2015, 61; Yıldırım ve Şimşek, 2013, 111-112; Balcı, 2005, 90).

Araştırma için ilk önce çalışma problemleriyle ilgili Amasya ve Bakü bölgelerindeki en zengin bilgi sahibi kişiler araştırılarak tespit edilmiştir. Çünkü incelenen topluluk olan Karapapak Azerbaycan Türkleri, tarihi Garbi/Batı Azerbaycan'ın Kazak (Günümüzdeki Azerbaycan sınırları içindedir.) ve Kazak-Borçalı (Günümüzdeki Gürcistan sınırları içinde kalmıştır.) bölgesinden; Karakoyunlu Azerbaycan Türkleri ise Kazak kazası Dilican (Günümüzdeki Ermenistan sınırları içinde kalmıştır.) nahiyesi bölgesinden Türkiye/Amasya bölgesine yoğun olarak 1890-1901 yılları arasında zorunlu göç etmiştir. Kazak-Dilican'da kalan akrabalarının tamamı ise 1988 yılında Ermenistan yönetimi tarafından günümüzdeki Azerbaycan'a sınır dışı edilmiş ve geneli Bakü bölgesine yerleşmiştir. (Karabağ, 2021, 81-83). Çalışma grubundaki katılımcılara ilişkin demografik bilgiler aşağıda Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1'deki katılımcılara ilişkin demografik veriler incelendiğinde, Amasya evreninden on altı, Bakü evrenden sekiz kişi olmak üzere toplam yirmi dört kişi örneklem olarak belirlenmiştir. Amasya evreni katılımcılarının tamamı 50 üstü yaş grubundandır. Zira çalışma "tarihi göç" olduğundan dolayı konu hakkında günümüzde yaşayan en yaşlı kişilerden bilgilenmek gerekiyordu. Bu konuda özellikle yöntem gereği göçü yaşayanlardan, göç hikâyesini dinleyen kuşaklardan veriler alınmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla kişisel görüşme yapılan kişiler genellikle göçü yaşayanlardan dinleyen ilk kuşaktır. Bir kişi okuryazar, dokuz kişi ilkokul, iki kişi lise, üç kişi lisans ve iki kişi de doktora (Profesör) düzeyinde eğitimlidir. Bakü evreni katılımcılarının da tamamı 50 üstü yaş grubundandır. Bir kişi lise, üç kişi lisans, bir kişi yüksek lisans ve üç kişi doktora düzeyinde eğitimlidir. Ayrıca çalışma grubunu çeşitli meslek dallarında (Çiftçi, işçi, avukat, kamu yöneticisi, iş adamı, eğitimci, sivil toplum örgütü başkanı, akademisyen) çalışan kişiler

oluşturmaktadır.

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Demografik Veriler

Amasya			Bakü				
Katılımcı	Yaş	Eğitim	Meslek	Katılımcı	Yaş	Eğitim	Meslek
Ibrahim Yıldırım	87	Profesör	Akademisyen	Oktay Paşayev	88	Doktora	Memur
Orhan Kayıhan	82	Lisans	Avukat	Memiş Mustafayev	88	Lise	Emekli
Omer Sar	88	Okuryazar	Çiftçi	Mehmet Ergen	87	Doktora	Veteriner
Kerem Ergün	76	İlkokul	Çiftçi/Emekli	Hakverdi Mustafayev	70	Lisans	Emekli
Omer Bolat	71	Lisans	İl Müdürü	Mahir Aliyev	60	Lisans	İş adamı
Rasim Baş	83	İlkokul	İşçi/Emekli	Rızvan Talibov	51	Y. Lisans	Dernek Bşk.
Seyit Aydın	62	Profesör	Akademisyen	Elçin Qurbanov	50	Lisans	İşçi
Muzaffer Güngör	72	İlkokul	Emekli/Çiftçi	Yasemen Qaraqoyunlu	50	Doktora	Yazar
Şakir Karabağ	75	İlkokul	Emekli/Çiftçi				
Ahmet Ayrancı	53	Lisans	Avukat				
Ayşe Yıldırım	65	Lise	Memur/Emk.				
İlhami Yıldız	61	Lise	Çiftçi/Emekli				
Mahmut Sarı	73	İlkokul	Çiftçi/Emekli				
Izzet Soykan	90	İlkokul	Emekli/Esnaf				
Nadir Demir	65	İlkokul	Çiftçi				
Raif Arslan	67	İlkokul	Çiftçi				
İsmail Temizişler	90	İlkokul	İsnafEmekli				

4.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. İlgili literatür tarandıktan sonra görüşme soruları hazırlanmıştır. Görüşme formundaki her bir soru için alternatif sorular ve sondalar oluşturulmuştur. Hazırlanan sorular ile ilgili alan uzmanlarının görüşlerine başvurulmuş, alınan geri bildirimler sonucunda görüşme formunun son şekli verilmiştir. Araştırmanın katılımcılarından hariç, Amasya bölgesinde üç katılımcı Bakü bölgesinde iki katılımcı ile pilot uygulama yapılmıştır. Katılımcılara sorulan sorular: a) Mir Hamza Nigârî'nin müritleri, bağlıları ve yöre halkından oluşturduğu gönüllü birliği ile Karabağ, Kazak-Borçalı-Dilican bölgesinde ve Anadolu'ya

hicretinden sonra Kırım Harbinde, Osmanlı Ordusu saflarında Ruslara karşı verdiği Gazavât mücadelesinde, atalarınızdan (Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türklerinden) mücadele eden duyduklarınız, bildikleriniz var mı? Varsa hikâyesini anlatabilir misiniz? b) Atalarınızın Kazak-Borçalı-Dilican bölgesinden Amasya'ya yaptıkları göçün nedenleri arasında Gazavât mücadelesinin, Mir Hamza Nigârî'nin herhangi bir etkisinin olduğunu, ondan göç için izin/icazet aldıklarını düşünüyor/biliyor musunuz? Eğer alındığını biliyorsanız niçin Nigârî'den alındığını, nasıl-nerede alındığını, kimler olduğunu ve hikâyesini anlatabilir misiniz? c)Atalarınızın Anadolu'ya göçü gerçekleştirirken yerleşmek için neden Amasya bölgesini tercih ettiklerini, bu tercihte Nigârî'nin etkisi olduğunu düşünüyor musunuz? Eğer düşünüyorsanız neden?

4.3. Verilerin Analizi

Saha verisi toplamak üzere, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulunun 23.05.2022 tarih ve 05 nolu oturumu ile onay alındıktan sonra görüşmelerin geneli gerçekleştirilerek veri toplama çalışması yapılmıştır. Her bir görüşme yaklaşık yirmi veya otuz dakika sürmüştür. Katılımcılara araştırma ile ilgili bilgiler verildikten sonra görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Verecekleri malumatların araştırma kapsamında kullanılacağı açıklanmıştır. Toplanan veriler tarihi göç ile ilgili bilgiler olduğundan dolayı, görüşmeciler verdikleri bilgilerin kendi kimlikleri (Adı Soyadı) ile kayıtlara geçmesini istemişlerdir. Dolayısıyla görüşmecilerin kimlikleri gizli tutulmamıştır. Veriler analiz edilirken katılımcılara rumuzlar verilmemiştir. Görüşmeden elde edilen verilerin çözümlenmelerinin, teyit amaçlı kendileri ile paylaşılacağı ifade edilmiştir.

Araştırmada nitel analiz yöntemlerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz, nitel çözümlenelerde verilerin orijinal şekillerine bağlı kalınarak, görüşmecilerin ifade ettiklerinden, yazdıklarından ve dokümanların muhtevalarından doğrudan alıntılar yapılarak, betimsel bir yaklaşımla verilerin ortaya konulması, açıklayıcı ve betimleyici analiz yapılmasıdır. (Yıldırım ve Şimşek, 2005, 224-226; Altunışık vd., 2010, 322). Araştırmada ses kayıt aygıtı ile kaydedilen

görüşmeler, ses dosyası olarak bilgisayara aktarılmıştır. Not tutularak da gerçekleştirilen görüşme süreci ve bilgisayardaki ses dosyaları araştırmacı tarafından dinlenerek olduğu şekliyle yazıya dökülmüş ve deşifre edilme süreci başlamıştır. Yazılı dokümanın çözümlenmesi için de ilgili literatür göz önünde bulundurularak okunmuştur. Bu süreçte görüşmecilerin sözlü anlatımlarının betimsel analizinde, önce çalışmanın kavramsal çerçevesi dâhilindeki kategorilerden faydalanılarak, veri analizi için bir çerçeve oluşturulmuştur. Görüşmeci tarafından, ifadelerin bu kategorilerin altındaki hangi konulara konulacağı tespit edilmiş; görüşmeci ifadeleri okunmuş, düzenlenmiş ve işlenmiştir. Bulgular betimlenmiş ve tanımlanmış, gerekli yerlerde doğrudan alıntılar yapılmış ve tanımlanan bulgular yorumlanmış, bir anlamda betimlenmiştir.

Görüşmecilerin betimlenen ifadeleri araştırmaya yansıtılırken, şu şekilde alıntılama yöntemleri kullanılmıştır. Görüşmecilerin ismi ve görüşme tarihi (Mahir Əliyev, Kişisel Görüşme, Haziran 2022); aynı görüşmeci ile iki farklı tarihlerde görüşme yapılmış ise her iki görüşmenin de tarihi (Mahir Əliyev, Kişisel Görüşme, Nisan 2019; Haziran 2022) belirtilerek görüşmecinin ifadeleri ortaya konulmuştur.

5. Bulgular ve Tartışma

5.1. Mir Hamza Nigârî ve Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türk Tayfalarının Gazavât/Müridizm Azatlık Hareketindeki Yeri

Alanyazından anlaşıldığına göre, Mir Hamza Nigârî de Gazavât/Müridizm azatlık hareketinde yerini alan Hâlidîyye liderlerinden biridir. Bu bağlamda çalışmada, Mir Hamza Nigârî'nin müridi, bağlısı ve seveni olarak Amasya'ya göçen bir kısım Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türk Tayfalarının Kafkasya'da ve Anadolu'da Müridizm/Gazavât özgürlük/azatlık mücadelesine katıldıkları veya katılmadıkları araştırılmıştır. Eğer mücadeleye katılmışlar ise ne zaman, hangi bölgede, ne oranda, nasıl bir katkı yaptıklarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışmada yapılan alanyazın araştırmasında Kazak-Borçalı ve Kazak-Dilican bölgesinden Amasya'ya göç eden bir kısım Karapapak-

Karakoyunlu Azerbaycan Türk Tayfalarının Gazavât mücadelesine katkıları konusunda herhangi bir ibareye rastlanılmamıştır. Gazavât mücadelesi konusunda birçok alanyazın bulunmaktadır. Ancak bu konudaki alanyazında genellikle mücadelenin liderleri, tarihleri, yapıldığı coğrafi bölge, Karapapak, Kumuk, Lezgi gibi genel adlar kullanılmakta ve genel bilgiler verilmektedir. Ayrıntılı olarak bölgelerin şehir ve kırsal yerleşim birimlerinde yaşayan Türk kabile, aşiret, oba, boy, tayfa ibarelerine ya hiç rastlanılmamakta veya çok az rastlanılmaktadır. Halidî mürşitlerinin bölge halkını bilinçlendirmek ve mücadeleye katılmasını sağlamak için kaza kaza, köy köy gezdikleri anlaşılmaktadır. Ancak gezdikleri bu köy ve kazalardan mücadeleye ne kadar katılım olduğu konusunda bilgiler yer almamaktadır. Karakoyunlular ve Karapapaklar Kafkas coğrafyasının çeşitli bölgelerinde yurtlanmaktadır. Alanyazında da Kumuk, Karapapak genel ismi altında mücadeleye katıldıkları belirtilmekte, ama bunların ne kadarının Kazak-Borçalı ve Kazak-Dilican Karapapak-Karakoyunlu Türkleri olduğu belirtilmemekte, dolayısıyla bu konuda herhangi bir tespitin yapılması mümkün görülememektedir. Dolayısıyla araştırma konusu olan Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türk Tayfalarının, Kafkas bölgesinde genel Karapapak ismi içinde mündemiç olduğu, bu bağlamda Gazavât mücadelesi içinde yer alabilecekleri söylenebilir.

Konu hakkında Bakü ve Amasya bölgesinde kaynak kişiler ile mülakatlar yapılmış, görüşme yapılan kişiler, bu konuda şu ifadelerde bulunmuşlardır:

Kerem Ergün, “Sorduğunuz konu hakkında, bizim dedelerimizden atalarımızdan Şeyh Şamil’in, Hazret Pir’in (Nigârî) birliğinde Ruslara karşı savaşımları işitmedim. Ama atalarımın (babamın dedesi) olan Kaçak Kerem’in,² amcazadeleri ve yöredeki birkaç yiğit ile Rus baskı ve zulmüne karşı dağlarda yaşayarak nasıl mücadele verdiğini şöyle anlatabilirim (Ergün, Kişisel Görüşme, Haziran 2022):

---

² Elbrus Hacı, babası ile Kaçak Kerem’in karşılaştığı bir anı anlatmaktadır. bk. Elburus Hacı (Qaraqoyunlu), *Oğuz Yurdum Qaraqaya* (Bakı: Zerdabi, 2015), 113.

“Kaçak Kerem, Koroğlu misali dağlarda yalnız yaşamış, zulme karşı mazlum, kimsesizi himaye etmiş, Ermeni ve Rus zulmüne karşı o yöre halkını korumuştur. Uzun zaman devam eden mücadelesiyle Rusları yıldırmaştır. Sonuçta Rusların o yörede bulunan ajanları tarafından gizlendiği dağdaki yeri belirlenmiştir. Bir Rus müfrezesi tarafından gizli bir gece operasyonu ile dağda saklandığı yerin çevresi kuşatılarak, uyku halinde iken yakalanmış, Tiflis’te mahkemeye çıkartılarak idam kararı verilmiştir”.

Kerem Ergün’ün, atası Kaçak Kerem’in verdiği mücadele ile ilgili anlatısı şöyle değerlendirilebilir. Müridizm/Gazavât azatlık mücadelesinin verildiği yıllarda, bu mücadele anlayışından tezahür eden, genellikle halk kahramanları liderliğinde o bölgede yaşayanların destek verdiği düzlemde ortaya çıkan ve Anadolu Kurtuluş Savaşında oluşan Kuva-i Milliye timleri biçiminde gelişen bir savaşım da başladı. Kafkas bölgesinde bu türden birçok (Karabağ’da Süleyman, Zengezur’da Nebi, Gence’de Deli Ali, Dilican’da Kaçak Kerem, Tiflis’te Mihrali Bey ve yazılmayan çok sayıda halk kahramanları liderliğinde) halk ayaklanmaları başlamıştır. (Yeniaras, 1994, 55-56). Kaçak Kerem’in Rus Baskı ve emperyalizmine karşı verdiği mücadele bu zeminde anlaşılabilir. Zira Kaçak Kerem’in alanyazında ve kişisel görüşme sonuçlarında, Nakşibendilik ile ilgili herhangi bir bağlantısına rastlanılmadığı söylenebilir.

Ömer Sar, çocukluk ve gençlik yıllarında köy meydanında büyüklerden dinlediğini şöyle aktarmaktadır: “Orada sürekli sıkıntı çekmişler. Ruslar kara/siyah arabalarla gece gelip sıkıntı çıkaracak olan yiğitleri, cevanları/gençleri, köyün ileri gelenlerini alıp götürüyorlarmış. Geri dönenler olmuyormuş. Çok kayıp vermişler. Buna direnenler oluyormuş. Ama Hazret Pir’in (Nigârî) birliğinde savaşanları duymadım”. (Sar, Kişisel Görüşme, Temmuz, 2019). Memiş Mustafayev (Kişisel Görüşme, Nisan 2019):

“...Rus’un baskısı var. Kur’an okumak yok. Camilere sınırlamalar getirilmiş. Bu şekilde çeşitli baskılar yapıyorlarmış. Bizimkiler de, Rus’un rejimi, baskısı altında yaşamaktansa ölmek daha iyidir demişler... Kaçak Kerem gibi dağa çıkanlar olmuş... Rus zulmüne karşı böyle durumlar yaşanmış. Ama bahsettiğiniz Şeyh

Şamil, Nigârî mücadelesinde bizim tayfadan bulunan var mıydı? Yok muydu? Ben aile büyüklerimden bu tür şeyler duymadım”.

Mahir Əliyev (Kişisel Görüşme, Haziran, 2022):

“Bahsettiğiniz, Kafkaslar'da, Azerbaycan'da İsmail Şirvânî'nin gazâ fetvasını verdiği Yereğli Mehemmet, Şeyh Şamil gibi Nakşibendiliğin Hâlidîyye kolunun şeyhlerinin öncülüğünde verilen azatlık mücadelesini biliyorum. Bu harekette Hamza Nigârî'nin, Karabağ ve Kazak bölgesinde halka Nakşibendilik ve Müridizm/azatlık tebliği ve organizasyonları yaptığını, bu sebeple Rusların takibine uğrayarak İran üzerinden Osmanlı'ya hicretini, Osmanlı Ordusuna gönüllü birliği ile katılarak, savaştığını biliyorum. Ama bizim tayfadan azatlık hareketinde Nigârî ile birlikte mücadele vereni isim olarak duymadım. Çünkü o yıllar bizim babalarımızın, dedelerimizin bileceği yıllardan çok ötedir. 1830'lu, 1840'lu, 1850'li yıllar hakkında bizim tayfa ile ilgili malumatlar pek yoktur. Muhtemelen o yıllarda yöre halkı ile birlikte azatlık hareketine katılanlar olmuştur, ama bu katılanların kim olduğu, sayısı konusunda malumatların o günün şartlarında bizim babalarımıza, dedelerimize kadar ulaşması mümkün olamamıştır”.

Amasya ve Bakü bölgelerinde yaşayan Karakoyunlu-Karapapak Türk Tayfalarından olan, bu gibi konularda söz konusu toplumda tanınan, göç konusunda bilgi sahibi olan toplum önderi, dernek başkanı ve aksakallı kişiler ile yapılan görüşmelerden şu kanaate varılmıştır (Sar, Kişisel Görüşme, Temmuz, 2019; M. Mustafayev, Kişisel Görüşme, Nisan 2019; Yıldırım, Aydın, Ergün, Kayıhan, Bolat, Sarı, Karabağ, Əliyev, Paşayev, Talibov, Qurbanov, Qaraqoyunlu, Ergen, Kişisel Görüşme, Haziran 2022): Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türk Tayfalarının yöre halkı ile birlikte Rus emperyalizmine karşı büyük bir mücadele verdikleri, yine muhtemelen yöre halkı ile birlikte Gazavât azatlık hareketine destek verdikleri, Şeyh Şamil, Mir Hamza Nigârî gibi Halidî şeyhlerinin mücadelelerine büyük olasılıkla katıldıkları söylenebilir. Ancak tüm görüşmeciler aile büyüklerinden veya bu toplumun ileri gelenlerinden Mir Hamza Nigârî'nin Kafkas ve Anadolu coğrafyasında verdiği Müridizm/Gazavât azatlık hareketine muhtemelen yöre halkı ile birlikte destek vermiş, katılmış olabileceklerini ifade etmişlerdir. Ancak

mücadeleye katılmış olabilecek Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türk Tayfalarından olanların, kişi veya grup adı ile söylemenin mümkün olmayacağını; zira harekete kişi veya grup ismi olarak katılmış olabilecekleri duymadıklarını, bu konuda herhangi bir malumatları olmadıklarını beyan etmişlerdir. Ayrıca Gazavât mücadelesinin verildiği ve özellikle yoğunlaştığı 1830-1855 arası tarihlerin, o günkü şartlarda uzak tarihler olduğunu, bu tarihler ile ilgili malumatların tevatür yoluyla kendilerine kadar kişi veya grup ismi olarak ulaşmasının pek mümkün olmayacağını ifade etmişlerdir. Bunun yanında halk kahramanı Köroğlu örneği, Kaçak Kerem gibi bir veya birkaç kişiden oluşan gruplar şeklinde dinî ve toplumsal hayatlarına yapılan Rus baskı, zulüm ve emperyalizmine karşı azatlık mücadeleleri verildiğini söylemişlerdir.

5.2. Mir Hamza Nigârî'nin Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türk Tayfalarının Amasya Bölgesine Yaptıkları Göç Sürecindeki Etkisi

Kafkas halklarının Çarlık Rusya'ya karşı verdikleri Gazavât azatlık hareketine liderlik yapan Nakşibendiliğin Hâlidîyye koluna bağlı kâmil insanların etkili liderleri içinde Şirvânî'nin Halifesi Mir Hamza Nigârî'nin de özgün bir yeri olduğu belirtilmişti. Nigârî'nin Rus yönetimi tarafından, Karabağ'da Müridizm'i yaydığı, Şeyh Şamil'in taraftarı olduğu gibi nedenlerle tutuklanıp sürgün edilmesi için takibat başlatılmıştı. Dolayısıyla Karabağ'dan gizlice kaçarak Kazak kazasının Hanlıklar köyündeki aynı ideali paylaşan dostu Allahyar Ağa Dilbazinin yanında misafir olarak yaklaşık bir yıl kalmış, Kazak bölgesinde Gazavât ve Nakşibendilik nazariyesi yaymıştı. (İstanbuli, 2007, 101-102; Umudlu, 2007, 101-102; Özkılınç, 2013, 39, 66-67; Öroğul, 2018, 313). Kazak-Borçalı ve Kazak-Dilican bölgesinde yoğunlukta yurtlanan Karakoyunlu-Karapapak Türk Tayfalarından çok sayıda mürit ve bağlılar edinmişti. Nigârî 1853-1856 Osmanlı-Rus savaşında gizlice Anadolu'ya hicret ederek Erzurum-Kars cephesinde gönüllü birliği ile Osmanlı ordusu saflarında Ruslara karşı savaşmıştı. Sonra temelli olarak ailesi ve yakın çevresi ile birlikte 1866'da Amasya'ya yerleşmişti. (Öroğul, 2018, 313-314; Ağabali, 2015, 87). Nigârî'nin Azerbaycan coğrafyasından Anadolu'ya hicretinden sonra onun arkasından, söz konusu coğrafyanın şehir ve köylerinden ona

bağlanan kişi ve aşiretlerden yaklaşık yirmi-otuz bin sayıda topluluk, takriben kırk-elli yıl kadar süren göç sürecinde Anadolu'ya gelmiştir. Bunların büyük bir bölümü de Amasya ve çevresine yerleştiği, (Ayar ve Özel, 2014, 195) çalışmanın buraya kadar olan bölümlerinde ifade edilmiştir.

Mir Hamza Nigârî'nin Amasya'ya hicret nedeninin altında yatan asıl sebebin de Gazavât azatlık mücadelesi sonucunda bölgenin Rus hegemonyasından kurtuluşunun imkânsızlığını görerek umudunu yitirmesi olduğu ifade edilebilir. Bu husus, Osmanlı'ya hicret etme kararı alma konusunda müritlerine (Karakoyunlu Deresi köylerinden müritleri olan Hacı Resul, Hacı Memiş, Hacı Celil, Hacı Hetem) söylediği ve bunun yanında müritlerinin de hicretine zımnen izin/icazet verdiği cümlesinden anlaşılmaktadır. Nigârî'nin bu cümlesini, kayın pederi Hacı Resul'den duyan Ayşe Ayrancı, torunu Ahmet Ayrancı'ya³ şöyle aktarmıştır: "Hacı Resul! Bu memleketin istikbali yoktur, Osmanlı'ya göçmek lazımdır". (Ayrancı, Kişisel Görüşme, Şubat 2020; Haziran 2022).

Karakoyunlu Deresi Baryabad köyünde dünyaya gelen Mahir Öliyev, Karakoyunlu Azerbaycan Türk Tayfalarından bir bölümünün Nigârî'ye bağlılığı nedeniyle gerçekleştirdikleri göçleri şöyle anlatmaktadır (Öliyev, Kişisel Görüşme, Nisan 2019; Haziran 2022):

"Nigârî, Rus işgaline ve emperyalizmine karşı bağımsızlık mücadelesi vermek için bölge halklarını bilinçlendirme, birleştirme ve Gazavâtı/cihâdı sürdürme eylemlerine karşı sürekli Rusların takibine uğruyordu. Bunun yanında ahali

---

³ Ahmet Ayrancı, bu tür konulardaki bilgileri babaannesinden dinlediğini söylemiş ve babaanesi hakkında şu bilgileri vermiştir: "Babaannem yüz yaşından fazla yaşamış, 1989 yılında vefat etmiştir. Evin büyük gelini olarak kayınpederi Hacı Resul'e otuz yıl hizmet etmiştir. Abdest suyu vererek abdest almasına yardım ettiği anlarda, kayınpederi kendisiyle sohbet edermiş. Bu sohbetlerinde, Harput'a giderek, orda nasıl irtikâba girdikleri, nasıl zikir çektikleri, Nigârî'nin kendilerine yaptığı tavsiyeleri, sohbetleri; ayrıca nasıl göç kararı aldıkları, göç hikâyeleri gibi birçok konulardan bahsedermiş". (Ayrancı, Kişisel Görüşme, Şubat 2020; Haziran 2022). Ayrıca A. Ayrancı araştırmacının yakınıdır (kuzen). Dolayısıyla araştırmacı da babaanneden bu anlatılanları dinlemiştir.

arasında da “Milli Azatlık” hareketi başlamıştı. Bu takiplerden birinde Gence Guberniyası Kazak Kazası⁴ Hanlıklar köyünde bey soyu olan Dilbaziler’e sığındı. Yaklaşık bir yıl bu bölgede misafir olarak kaldı. Ayrıca Kazak’ın Dilican nahiyesi Karakoyunlu Dersi bölgesinde de tanındı. Müritleri, bağlıları ve sevenleri⁵ oldu. Bilhassa Karakoyunlu Deresi bölgesinde konuşlanan köylerde yaşayan Karakoyunlu Azerbaycan Türk Tayfalarından olan müritleri arasında, Salah köyünden Hacı Resul⁶, Çaykent köyünden Hacı Hetem ve Hacı Celil, Güverçin köyünden Hacı Memiş ön plana çıkmışlardı. 1866 yılında Amasya’ya yerleşen Hamza Nigârî’yi söz konusu dört mürit 1869 yılında Amasya’da ilk defa ziyaret etmiştir. Sonra ziyaretler peyderpey farklı yıllarda devam etmiştir. Dört müridin Mayıs 1885 yılında Harput’a sürgün edilen Nigârî’yi Harput’ta son defa ziyaret

-
- ⁴ Nigârî, Rus yönetimi tarafından tutuklanması ve hapsedilmesi ya da sürgün edilmesi için başlattığı takipten gizlice kaçarak Kazak kazasına gelmiştir. Yaklaşık bir sene bölgede kalarak Nakşibendi nazariyesi ve irşat faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bilhassa bu bölgedeki Sünni mezhebine mensup insanların yaşadığı yerlerde tanınmış ve derin kök salmıştır. Bakınız: Hüseyin Yasari Hulusi İstanbuli, *Nicati-âbâdiyye*, haz. İsmail Umudlu (Bakı: “Apostroff” MMC, 2016), 10; İsmail Umudlu, *Dilbaziler Tarixi-Biyografik Araştırma* (Bakı: “Əbilov, Zeynalov və oğulları” Neşriyyat-poliqrafiya, 2007), 101-102. Mir Hamza Nigârî bir süre Kazak (Qazax) bölgesinin Hanlıklar (Hanlıklar) ve Aslanbeyli köylerinde kalmıştır. bk. Ahmet Özkılınç, *Mürşidi Aşk Olan Arif Seyyid Nigârî Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri* (İstanbul: Seçil Ofset, 2013), 39.
- ⁵ Mir Hamza Nigârî, Azerbaycan Karapapak (Terekeme) ve Karakoyunlu Türk Tayfalarını etkiledi. Hem hayatta iken hem de vefatından sonra bu Türklerden oluşan çok sayıda (otuz bin civarında) mürit ve bağlıları, onun izinden gitmiştir. bk. Özkılınç, *Mürşidi Aşk Olan Arif*, 66-67
- ⁶ Aslında Hacı Resul’ün Nigârî ile tanışmasının daha öncelere dayandığı söylenmektedir. Bu konuda 70 yaşındaki Hakverdi Mustafayev ve 88 yaşındaki abisi Oktay Paşayev; hem amcaları Çoban’dan, hem de babaları Mahmut Mustafayev’dan, Mustafayev’in de babası Paşa’dan (Paşa, Hacı Resul’ün kardeşi Mustafa’nın oğludur.) duydukları şu bilgiyi aktarmaktadırlar: “Hacı Resul’un, Mir Hamza Nigârî ile Mekke’de hac görevlerini eda ettikleri zaman tanıştıklarını aile büyüklerimizden duymuştuk”. (Hakverdi Abdullayev ve Oktay Paşayev, Kişisel Görüşme, Nisan 2019, Haziran 2022). Aynı bilgiyi Hacı Resul’un Amasya/Suluova ilçesi Ayrancı köyünden olan torunu Ahmet Ayrancı da teyit etmektedir (Ayrancı, Kişisel Görüşme, Haziran 2022).

etmişlerdir. Bu ziyarette onlara, Nigârî'nin Türkiye'ye göç için icazet/müsaade vermesinden sonra Amasya'ya göç etmişlerdir. Karakoyunlu Türk Tayfaları arasında 1880'li yıllarda başlayan göç, bu tarihten sonra ivme kazanmıştır”.

Bu konuda Seyit Aydın, (Kişisel Görüşme, Haziran 2022) annesi, babası Muharrem ve dedesi Yusuf'tan dinlediklerini şöyle aktarmaktadır:

“Yusuf dedemim babası olan İshak dedem, Nigârî Hazretlerinin çok yakın, ona tutkunluk derecesinde bağlı olan müritlerinden birisiymiş. Hatta ailemizden bazıları Nigârî'nin halifesi olduğunu söylüyor ama ben o kanaatte değilim. Çünkü bu konuya dair herhangi bir kanıt/kaynak bulamadım. Nihayetinde İshak dedem, Nigârî'ye olan bu tutkunluğu ve bağlılığından dolayı Kazak-Dilican Karakoyunlu Deresi Gökent köyünden onun yaşadığı Amasya'ya hicret/göç etmiştir. Nigârî'nin Harput'ta sürgün olarak yaşadığı yılda (1886) onun vefatından bir hafta önce, aile üyelerinin muhalefeti ve yol ihtiyaçlarını elinden almalarına rağmen Amasya'dan yaya olarak Harput'ta gidip, Ona olan son ziyaretini yapmıştır. Bu ziyarette Nigârî, İshak dedeme vefat edeceğini ima ederek, “on güne kadar kendisinin de Amasya'ya döneceğini” söylemiştir. Dedem ziyaretten döndükten on gün sonra da Nigârî vefat etmiştir”.

Ömer Bolat ise, göç öncesi Karakoyunlu Deresi bölgesinden Nigârî'ye bağlı olan birkaç kişinin öncü olarak Amasya'ya ziyarete geldiklerini, bu şehri gezdiklerini ve beğendiklerini söylemiştir. Zira gelenlerin yemek için süt aldıklarını, doyduktan sonra kalanını sattıklarını, dolayısıyla burayı çok bereketli bulduklarını ve Nigârî'nin de bu şehirde yaşamasının teşviki ile göç kararı aldıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Seyyid Nigârî Hazretleri'nin Azerbaycan'dan Türkiye/Amasya'ya gelip, bu şehre yerleştikten sonra: “Beni arayan Amasya'ya gelsin!”, dediğini, bu söz üzerine ise bir bölüm Karakoyunlu Türk ahalisinin Amasya'ya göçtüğünü de (Bolat, Kişisel Görüşme, Şubat 2020; Haziran 2022) sözlerine eklemiştir.

Nigârî her ne kadar Amasya'da yaşasa da hem sağlığında hem de vefatından sonra gerek Karabağ, gerekse Kazak bölgesindeki etkisini ve irşat faaliyetlerini, bölgeye Amasya'dan tayin ederek gönderdiği müritleri/halifeleri aracılığıyla da devam ettirmiştir. Bunlardan biri, Amasya'da Nigârî'nin eğitiminden geçen Kazak Aslanbeyli köyünden

Kazak Şeyhi Hacı Mahmut Efendi'dir. Kazak, Karayazı, Borçalı, Ağbaba, Dilican-Karakoyunlu Deresi⁷ gibi bölgelerde irşat çalışmaları yapmış ve Rusların işgal ve emperyalizmine direnişi⁸ sürdürmüştür. Oğulları Veyis, Mehmet ve Ahmet Efendileri öğrenim almaları ve yerleşmeleri için Amasya'ya göç ettirerek⁹ Karapapak-Karakoyunlu Türk Tayfalarının göçüne de hız kazandırmıştır. Günümüzde Hacı Mahmut Efendinin torunları, Kayıhan ve Karan soyadı ile Amasya'da yurtlanmaktadır. (Kayıhan, Kişisel Görüşme, Temmuz 2019; Haziran 2022). İkincisi, Nigârî'nin halifesi makamındaki müridi Hüseyin Yesari Hulusi İstanbuli'dir.¹⁰ 1880'li yıllardan itibaren Nigârî'nin görevlendirmesiyle çeşitli zamanlarda Nigârî'nin öğretisini sürdürmek, irşat faaliyetlerinde bulunmak için bölgeye (Karabağ, Kazak ve Dilican-Karakoyunlu deresi) geliyordu. Ayrıca 1880'li yıllarda, Kazak-Dilican Karakoyunlu Deresindeki köylerde yurtlanan ve Nigârî'nin de müritleri olan Hacı Resul, Hacı Hetem ve Hacı Memiş tarafından davet edilmiş,¹¹ bir yaz mevsimini bu bölgede geçirerek irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. İstanbuli, Karakoyunlu Türk Tayfaları arasında irşat çalışması yapmanın

⁷ O dönemler Kazak, Borçalı, Sığnak gibi komşu kazalardaki tarikat hizmetlerinden Hacı Mahmut Karanizade sorumlu idi. bk. İstanbuli, *Nicati-Əbədiyyə*, 9.

Hacı Mahmut Efendi Karanizade'nin Kazak bölgesine halife tayin edilmesi, bölgenin halifesi olan Hacı Rahim Ağa Vahidi Dilbazi'nin 1874'de vefat etmesinden sonra olmuştur. bk. Umudlu, *Dilbaziler Tarixi*, 104.

⁸ İsmail Şirvani ve halifesi Hamza Nigârî'nin işaretlerine uyan... Kazahî Şeyh Hacı Mahmut gibi ulvî şahsiyetlerden olan 40-50 kadar halifeleri, direnişleriyle cesaret timsali olmuşlardı. bk. Ali Rıza Ayar - Recep Orhan Özel, "Osman Fevzi Olcay'ın "Menâkıb-I Mîr Hamza Nigârî" adlı risalesi", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2014), 193-194.

Hacı Mahmut Efendi Şeyh Şamil'e ve hareketine destek verdiği için takibe uğramış, sonraları bu takip kaldırılmıştır. bk. Umudlu, *Dilbaziler Tarixi*, 105.

⁹ bk. Umudlu, *Dilbaziler Tarixi*, 105.

¹⁰ Hüseyin Yesari Hulusi İstanbuli, Nigârî'nin halifesi makamında, nüfuzlu ve meşhur müritlerinden biri idi. Ayrıca Cemal Ağa "Divan-ı Fesahatinde, Nigârî'nin sıra ile dört halifesini sayarken, dördüncü sırada Hüseyin Hulusi İstanbuli'yi saymaktadır. bk. İstanbuli, *Nicati-əbədiyyə*, 10-11; Umudlu, *Dilbaziler Tarixi*, 104, 143.

¹¹ bk. Umudlu, *Dilbaziler Tarixi*, 144.

yanında, Nigârî'nin Anadolu'ya göç etmek için icazet verdiğini tebliğ etmiş ve 1880'li yıllarda göç başlamıştır. Bunun yanında yukarıda Mahir Əliyev'in ifade ettiği gibi Nigârî'nin dört müridinin (Hacı Resul, Hacı Memiş, Hacı Hetem ve Hacı Celil¹²), 1885'te [Nigârî Harput'ta yaklaşık bir yıl kaldığından dolayı bu tarih verilmiştir. (Ağbali, 2015, 245, 260)] Nigârî'ye gerçekleştirdikleri Harput ziyaretinde, onun verdiği icazet/izin ile Amasya'ya göç ettiği belirtilmiştir. Böylece bu tarihten sonra Karakoyunlu Tayfaları arasında göç yoğunluk kazanmaya başlamıştır. (Əliyev, Kişisel Görüşme, Nisan 2019, Haziran 2022; İstanbullu, 2016, 10-14).

Mülakat yapılan bazı görüşmeciler göç nedenleri konusunda aile büyüklerinden (dede-nine), köy oda ve meydanındaki ileri gelen şahsiyetlerden dinlediklerini aktarır iken, asıl neden olan Rus işgali, baskı ve emperyalizminden söz ettikten sonra Mir Hamza Nigârî'nin etkisi konusunda aşağıda şu ifadelerde bulunmuşlardır:

İlhami Yıldız: "... Nihayetinde Mir Hamza Nigârî'nin de Amasya'da olduğunu bilmektedirler. Dolayısıyla son çareyi göçmekte bulmuşlar, böylece Amasya yollarına düşmüşlerdir". (Yıldız Kişisel Görüşme, Haziran 2022). Nadir Demir ve Raif Arslan da İlhami Yıldız'ın sözlerine benzer ifadelerde bulunmuşlardır. (Demir ve Arslan, Kişisel Görüşme, Haziran 2022).

Göç ettiğinde 7 yaşında olan ve 93 yaşında vefat eden dedesi Osman'dan dinlediğini, 72 yaşındaki Muzaffer Güngör şöyle

---

¹² Hümayi Arş'ın müellifi Mirzade Mustafa Fahrettin Ağbali, eserini yazmasının birinci sebebi olarak, şu nedeni göstermektedir. Rusya'nın (o zamanlarda Çar Rusya egemenliğinde bulunan Kuzey Batı Azerbaycan'ı kastederek) Ahıstafa (Karakoyunlu Deresi bölgesi resmi olarak Kazak'a bağlıdır. Bunun yanında istasyonu Kazak yakınında bulunan Ahıstafa'dır.) kazasına bağlı Karakoyunlu aşiretinden Hacı Celil adlı zatın Mustafa isimli oğluna verdiği bir sözü göstermektedir: Mustafa'nın kendisine, babası Hacı Celil'in Mir Hamza Nigârî için Amasya'ya hicret ettiğini, yazacağı kitabın bir köşesine bunu (babasının göçünü ve nedenini) yazmasını rica ettiğini söylemektedir. Kitabı yazdığı takdirde de her türlü maddi (kitabın basım-yayın masraflarını) ve manevi yardımda bulunacağını söyleyerek, kendisini sürekli kitabı yazmaya razı ve teşvik etmeye çalıştığını belirtmektedir. bk. Ağbali, *Hümayi Ərş*, 27,39.

aktarmaktadır: "... Şeyh Hamza'yı (Nigârî) Ruslar hapse atmaya çalışıyorlar. O da Amasya'ya göçmüş. Dolayısıyla bizimkiler de Şeyh Hamza'nın Amasya'ya göçtüğünü biliyorlar... O burada (Amasya'da) diye göçmüşler". (Güngör, Kişisel Görüşme, Haziran, 2022).

Türkiye'ye göç ettiğinde 15 yaşında olan ve 105 yaşına kadar yaşayan Kurban dayısından dinlediğini 86 yaşındaki Rasim Baş şöyle ifade etmiştir: "... Kaçmışlar Amasya'ya. Niye Amasya? Biliyorlar ki Hazret Pir (Nigârî) de orada... Bazıları onun müridi. Onunla Amasya'da yaşamak istiyorlar". (Baş, Kişisel Görüşme, Haziran 2022).

İsmail Temizişler bu konuda babaannesinden dinlediğini şöyle aktarmaktadır: "Bizimkiler (Karakoyunlu Azerbaycan Türkleri) Hazreti Pir'e (Nigârî'ye) çok bağlılarmış. Amasya'da onun dergâhına gitmek, onunla birlikte yaşamak istemişler. Bundan dolayı Amasya'yı seçmişler". (Temizişler, Kişisel Görüşme, Haziran 2022).

Mahmut Sarı (Kişisel Görüşme, Haziran 2022):

"Şeyh Hamza Hazretlerinin Hacı Mahmut Efendi, Hacı Resul gibi müritleri varmış. Bizimkiler daha memlekette (Kazak kazası Dilican nahiyesi Karakoyunlu Deresi bölgesinde) iken Şeyh Hamza Hazretlerine bağlılıkları var. Onun Allah dostu olduğunu biliyorlar. Onun Amasya'ya göçtüğünü ve orada yaşadığını da biliyorlarmış. Çünkü memleketten Amasya'ya gelip gidiyorlarmış. Gelip gidenden haber alıyorlarmış. Onun çevresinde toplanmak isteyen müritleri, bağlıları, böylece Amasya'ya göçmüşler".

Günümüzde Amasya'da yaşayan Hacı Mahmut Efendinin torunlarından Orhan Kayıhan, Ahmet Özkılınç'a (2013: 54) verdiği mülakatta Nigârî'yi kastederek: "... Kendilerinin (Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türkleri) Amasya'ya gelmesine sebep olan ve çok şey borçlu oldukları büyük bir şahsiyet olarak kabul etmektedirler. Topluluk içinde hep saygıyla anılır, 'Hazret-i Pir Dedemiz' gibi sıfatlarla anılırdı" şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Orhan Kayıhan, hem bu çalışma için ve hem de araştırmacının diğer bazı çalışmaları için yapılan kişisel görüşmelerde de benzer ifadeleri kullanmıştır. (Kayıhan, Kişisel Görüşme, Temmuz 2019, Haziran 2022).

Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türk Tayfalarının bir kısmının Nigârî'ye bağlılığı ve müridi olmaları nedeniyle onun yaşadığı yerde yaşamak istemelerinden dolayı Amasya bölgesine göç ettikleri söylenebilir. Ancak bu toplulukların tamamının Nigârî'nin müridi, bağlıları veya sevenleri olduğu iddia edilmemektedir. Nigârî'nin bağlı ve müritlerinin öncü olarak Amasya'ya gelerek Nigârî'yi ziyaret edip döndüklerinde Amasya'yı bölge halkına anlatmışlar ve tanıtmışlardır. Aynı zamanda kendi bölgesinden olan Nigârî'nin mürit ve bağlılarının Amasya'ya göç ettiklerini duymuşlardır. Bu şekilde bölge halkı Amasya'yı bilmişler ve tanımışlardır. Bu bağlamda Nigârî'nin müridi ve bağlı olmayanların, bölgeye göç kararı alarak göçtükleri ifade edilebilir. Aslında bölge topluluklarının bölgeden göçünün altında yatan temel nedenin ve hatta Nigârî'nin Anadolu/Amasya'ya göçünün temel nedeninin, bölgedeki Rus işgali ve emperyalizminin olduğu da ifade edilmişti. Bu konuda İbrahim Yıldırım (Kişisel Görüşme, Temmuz 2019, Haziran 2022) şu nedenleri sıralamaktadır:

“Nigârî'ye kendini adanmış birkaç aile (Hacı Resul gibi) var. Onlar Nigârî'ye bağlılığı, müridi olmaları nedeniyle göç etmişler. Aynı zamanda “Nigârî'ye/tarikata mensuplar, fakat tarikatın ne olduğunu çok da bilmiyor, eğitimsizler; bunlar da göç ediyor. Fakat Nigârî'ye bağlılığı ya da müridi olduğu için göç etmiyor; benden öncekiler Amasya'ya göçtü, Hz. Pir (Nigârî) de oradaymış, diye göç ediyorlar. Bunun yanında bizim köyden şunlar, şu köyden bunlar göçtü. Nereye göçtü? Amasya'ya. Göçtükleri yer iyiymiş, biz de göçelim, diye (Aslan Ali sülalesi gibi) göç edenler de var”.

Sonuç

Alanyazın tarama sonuçlarından anlaşıldığına göre Mir Hamza Nigârî de Gazavât/Müridizm azatlık hareketinde yerini alan Hâlidîyye liderlerinden biridir. Yine alanyazında Kazak-Borçalı, Kazak-Dilican bölgesinden Amasya'ya göç eden Karapapak-Karakoyunlu Azerbaycan Türk Tayfalarının ve atalarının Gazavât mücadelesine katkıları konusunda herhangi bir cümleye rastlanılmamıştır. Zira bu konudaki alanyazında genellikle mücadelenin tarihleri, liderleri, coğrafi bölgesi; katılanlar hususunda Karapapak, Kumuk, Lezgi gibi genel adlar

kullanılmakta, ayrıntılı olarak bölgelerin şehir ve kırsal yerleşim birimlerinde yaşayan Türk kabile, aşiret, oba, boy, tayfa ibarelerine rastlanılmamaktadır. Bu bağlamda araştırma konusu olan Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türk Tayfalarının, Kafkas bölgesinde genel Karapapak ismi içinde mündemiç olduğu, bu bağlamda Gazavât mücadelesi içinde yer alabilecekleri söylenebilir.

Alan araştırması sonucunda ise Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türk Tayfalarının muhtemelen yöre halkı ile birlikte Hâlidîyye Şeyhlerinin liderliğinde Rus işgal ve emperyalizmine karşı Gazavât/Mürîdizm azatlık hareketine destek verdikleri, büyük olasılıkla Şeyh Şamil, Mir Hamza Nigârî gibi Hâlidîyye Şeyhlerinin destansı mücadelelerine katıldıkları söylenebilir. Ancak Amasya ve Bakü bölgesinde mülakat yapılan tüm görüşmecilerin beyanlarına göre: Nigârî'nin Kafkas ve Anadolu coğrafyasında verdiği Mürîdizm/Gazavât azatlık hareketine katılmış olabilecek Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türk Tayfalarından olanları, kişi veya grup adı ile söylemelerinin mümkün olamayacağı görülmüştür. Zira aile büyüklerinden ya da bu toplumun ileri gelenlerinden, harekete kişi veya grup ismi olarak katılmış olabilecekleri duymadıkları, bu konuda herhangi bir malumatlarının olmadığı anlaşılmıştır. Aynı zamanda Gazavât mücadelesinin verildiği ve özellikle mücadelenin yoğunlaştığı 1830-1855 arası tarihlerin, o zamanki şartlarda çok uzak tarihler olduğu, bu tarihler ile ilgili bilgilerin şahıs veya grup adı olarak tevatür yoluyla kendilerine kadar ulaşmasının mümkün olamayacağı sonucuna varılmıştır. Bunun yanında halk kahramanı Köroğlu, Mihrali Bey örneği Kaçak Kerem gibi bir veya birkaç kişiden oluşan gruplar şeklinde dinî ve toplumsal hayatlarına yapılan Rus baskı, zulüm ve emperyalizmine karşı azatlık mücadelelerinin verildiği ifade edilebilir.

Rus işgal ve emperyalizmine karşı başlayan Mürîdizm/Gazavât'ın fetvasını vermesi nedeniyle Ruslar tarafından sürgüne/hapse gönderilmesi için takibe alınan İsmail Siracettin Şîrvânî, müritleri ve bağlıları tarafından Anadolu'ya kaçırılmış, nihayetinde Şîrvânî Amasya'ya hicret edip yerleşmiştir. Ardıcılı/halifesi olan Mir Hamza

Nigârî de aynı nedenler ile Amasya'ya hicret ederek yerleşmiştir. Nigârî, Kuzey ve Batı Azerbaycan'da, bilhassa Kazak bölgesinde kaldığı dönemde, O'na manevi olarak bağlanan, mürit ve seveni olan Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türk Tayfalarının da bir kısmının Amasya'ya göç etmesine neden olmuştur. Zira Nigârî'ye tutkulu bir şekilde bağlı olan müritleri ve sevenleri, onunla birlikte yaşayabileceği ve vefatından sonra onun kabrini ziyaret edebileceği bir mekânda yaşamak istemeleri nedeniyle akın akın Amasya bölgesine göç etmişlerdir.

Nigârî'nin müridi ve başlısı olmayan Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türk Tayfaları, Nigârî başlıları ve müritlerinin Amasya'da Nigârî'yi ziyaret edip döndüklerinde Amasya'yı anlatmaları/tanıtmaları dolayısıyla yurtlanmak için bölgenin elverişli olduğunu öğrenmişlerdir. Nigârî başlıları ve müritlerinin öncü olarak Amasya'ya göç ettiklerini duyduklarında, zaten Rus işgal ve emperyalizminden bunalan ve azatlık arayan yöre halkı için göçmek ve yurtlanmak nedeniyle Amasya bölgesini seçmek tetikleyici ve teşvik edici bir sebep olmuştur. Böylece yöre halkı, köylerinden, yöresinden Amasya'ya göç eden akrabalarının, komşularının, tanıdıklarının göçtükleri Amasya bölgesine göçmek için göç yolarına düşerek, göçü gerçekleştirmişlerdir. Nihayetinde Mir Hamza Nigârî'nin Anadolu'ya hicret ederek Amasya'ya yerleşmesi, Karakoyunlu-Karapapak Azerbaycan Türklerinin Amasya bölgesine göçünü tetiklemiş ve yurtlanmak için Amasya ve çevresini tercih etmelerine neden olmuştur.

Bu çalışmadan başka yürütülecek çalışmalarla, araştırma yeterliliği konusunda tartışma zemini oluşturan Azerbaycan coğrafyasından Anadolu coğrafyasına gerçekleştirilen göçlerin nedenlilerinin ve özellikle arka planının aydınlatılması konusunda yeterli düzeyde araştırmanın yapılmasının büyük önem arz ettiği ifade edilebilir. Böylelikle yerel ve global düzeyde problem olan göç konusunda tarihi dersler çıkartılarak, günümüzdeki ulusal ve uluslararası problemlere çözüm sunma noktasında ek katkılar sunulabilir.

Kaynakça

- Ağabali, Mirzadə Mustafa Fahreddin. *Hüma-yi arş-Qarabağlı Şeyx Həmzə Nigârî'nin Mənakıbnâməsi*. haz. Mehmet Rıhtım. Azərbaycan Türkçesine çev. Fəridə Əliyeva. Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu, 2015.
- Altunbaş, Kurtuluş. *Dîvân-ı Seyyid Nigârî Bezbân-ı Türkî*. I-II Cilt. Samsun: Cem Ofset, 2004.
- Altunışık, Remzi. vd. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2010.
- Ayar, Ali Rıza - Özel, Recep Orhan. "Osman Fevzi Olcay'ın 'Menâkıb-ı Mir Hamza Nigârî' adlı risalesi". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2014), 187-201.
- Azərbaycan Millî Elmlər Akademiyası M. Füzuli Adına Əlyazmalar İnstitutu (AMEA). *Mir Həmzə Seyyid Nigari Divan*. Bakı: Elm və Təhsil, 2010.
- Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma*. Ankara: Pegem Akademi, 2005.
- Bennigsen, Alexandre – Lemerrier-Quellejay, Chantal. *Sûfi ve Komiser Rusya'da İslâm Tarikatları*. çev. Osman Türer. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Bilgin, A. Azmi. "Nigârî". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/85-87. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Çınar, Fatih. "Hüseyn Vassaf Bey'in, 'Sefine-i Evliyâ' Adlı Eserinde İsmi Geçen, Sivas'ta İkamet Eden ve Sivaslı Olan Sufiler". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2008), 387-406.
- Öroğul, Əlisahib. *Seyyid Nigari*. Bakı: Papirus Nəşriyyat-Poligrafiya MMC Mətbəəsi, 2018.
- Glesne, Corrine. *Nitel Araştırmaya Giriş*. çev. Ali Ersoy - Pelin Yalçınoğlu. Ankara: Anı, 2015.
- Hacılı (Qaraqoyunlu), Elburus. *Oğuz Yurdum Qaraqaya*. Bakı: Zerdabi, 2015.
- İbnülemin, Mahmud Kemal İnal. *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- İbnülemin, Mahmut Kemal. *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.

- İstanbuli, Hüseyin Yasari Hulusi. *Nicati-Əbədiyyə*. haz. İsmail Umudlu. Bakı: "Apostroff" MMC., 2016.
- Kafkasyalı, Ali. *İran Türk Edebiyatı Antolojisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi, 2002.
- Karabağ, Rıza. *Göçün Azerbaycan Türklerinin Dini Hayatı Üzerindeki Etkileri: Bakü ve Amasya Örneği*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Köçerli, Feridun Bəy. *Azərbaycan Ədəbiyyatı İki Cildə*. Bakı: Avrasiya Press, 2005.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. haz. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Olca, Osman Fevzi. *Amasya Şehri*. sad. Harun Küçük – Kurtuluş Altunbaş. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Özkılınç, Ahmet. *Mürşidi Aşk Olan Arif Seyyid Nigârî Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri*. İstanbul: Seçil Ofset, 2013.
- Rıhtım, Mehmet - Xəlilli, Fariz. *Mövlanə İsmayıl Siracəddin Şirvani*. Bakı: Polygraphic Production (CBS), 2011.
- Temizkan, Abdullah. "Kuzey Kafkasya'da Müridizmin Kurumsallaşması ve Gaza Gazavât". *Karadeniz Araştırmaları*. 25 (2010), 77-92.
- Uludağ, Süleyman. "Müridizm". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 32/ 50-52. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Umudlu, İsmail. *Dilbaziler Tarixi-Biyografik Araştırma*. Bakı: "Əbilov, Zeynalov və oğulları" Neşriyyat-poliqrafiya, 2007.
- Yasar, Abdi-zâde Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. 1 Cilt. sad. Ali Yılmaz - Mehmet Akkuş. Ankara: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 1986.
- Yasar, Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. 12. Cilt. haz. Mesut Aydın - Güler Aydın. Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin, 2005.